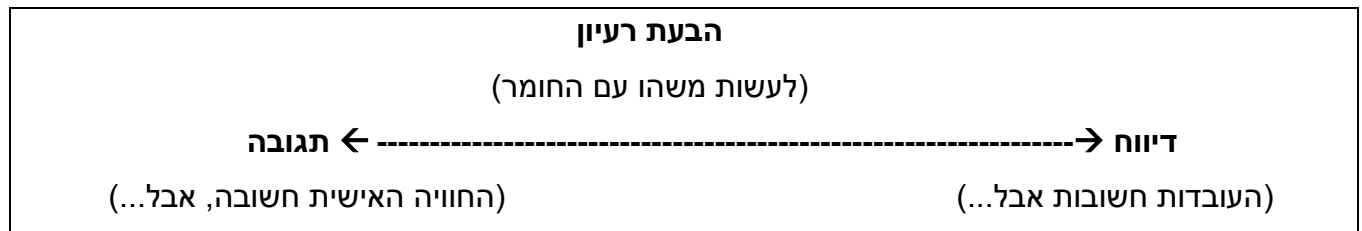

פיתוח רעיונות בכתיבה

א. מהו רעיון?

הבה נזכור את מטרתה של הכתיבה. דיוד רזנווסר וג'יל סטיבן בספרם *Writing Analytically* (Thomson Wadsworth, 2009) מבחינים בין דעות, שהן התגובה הרגשית והשופטת שלנו למידע כלשהו, לבין דיווחים, שהם העתקות יבשות של מידע בלי שהכותב יעניק להם משמעות כלשהי. הם ממקמים את הכתיבה האקדמית בערך באמצע הדרך בין שני הקטבים האלה, במקום שבו על הכותב להעמיד רעיון:

ב. מכאן נובעים כמה מאפיינים של הכתיבה האקדמית:

- הכתיבה שלנו צריכה, מצד אחד, להיצמד לעובדות, כלומר לנתונים ולדעות שהמקורות השונים מציגים בפנינו.
 - בה בעת, אל לנו להסתפק בסקירת המקורות וייצוגם, אלא עלינו להפעיל את שיקול הדעת שלנו על המידע, לעבד ולארגן אותו באופן כזה שלקורא יהיה ברור שהבנו והפנמנו אותו, ושהיה לנו מה לומר לגביו.
- מאפיינים נוספים של רעיון:

- קישור מרכיבים שונים בתחום כלשהו;
- הסבר של מהות הקשר בין הנקודות המוצגות;
- חשיפת הנחות מובלעות;
- העלאת שאלות במקום שבו נדמה היה כי אין כל שאלה.

ג. דרכים לפיתוח רעיונות

כאמור, כל יחידה של טקסט: פסקה, סעיף, פרק, ועבודה שלמה (או מאמר או ספר) – מורכבת מרעיון מרכזי ומפיתוחו. כאשר מדובר ביחידה קצרה יחסית, כמו פסקה, בדרך כלל נעשה שימוש במספר מצומצם של אמצעים, ואילו כאשר מדובר ביחידה גדולה, הפיתוח הוא, כמובן, מורכב הרבה יותר. על הפיתוח להיות רלוונטי לרעיון ולא לסטות ממנו. עליו להבהיר, להעשיר ולבסס את הרעיון

באופן ישיר וברור. על הקשר בין הרעיון לפיתוח להיות שקוף. להלן נסקור כמה מן האמצעים
הבולטים המשמשים לפיתוח רעיונות:

❖ הנמקה

- בכל מאמר שאנו קוראים, חשוב לנו לזהות את הטענה המרכזית שאליה חותר הכותב או את המסקנה שאליה הוא מגיע מתוך עיון בעדויות שונות. לעיתים הטענה או המסקנה היא מורכבת ויש לה כמה חלקים, או שיש בה הסתייגות (למשל "חופש הביטוי הוא זכות-על, אולם אין הוא הערך היחיד, ואף לא הערך החשוב ביותר" [אהרון ברק]), וגם לכך עלינו לשים לב. אחרי זיהוי "השורה התחתונה" מגיע שלב הניתוח הסיבתי או ההנמקה, שלב אשר נועד לענות על שאלות כגון למה? מדוע? כלומר, לתת הסבר לטענה או למסקנה.
- כאשר אנו מתייחסים למאמר עמדתי, אנו מחפשים את הנימוקים שעליהם מסתמכת הטענה המרכזית. חשוב לראות את ההיררכיה שלהם: האם כל נימוק עומד בפני עצמו, או שהוא תלוי באחד הנימוקים האחרים?
- ניתן לטעון, למשל, "יש להוריד את שכר הלימוד באוניברסיטאות משתי סיבות: לכל אחד יש זכות להשכלה והמדינה זקוקה לאוכלוסיה משכילה יותר". במקרה זה שני הנימוקים שלנו הם על מישור אחד.
- לחילופין, ניתן לומר "יש להוריד את שכר הלימוד באוניברסיטאות כדי שהאוכלוסייה תהיה משכילה יותר, שכן אוכלוסייה משכילה היא אוכלוסייה יצרנית יותר". במקרה זה נימוק אחד נובע מן הנימוק השני.
- בנוסף, ראוי לשאול לגבי כל נימוק, האם הוא מחזק את הטענה ישירות, או שהוא עוזר לנגח נימוק נגדי? כך למשל, הטענה "אמנם הורדת שכר הלימוד תהווה נטל על תקציב המדינה בטווח הקצר, אך בטווח הארוך היא תתרום לכלכלת המדינה" מנגחת את הטענה שהורדת שכר הלימוד תכביד על תקציב המדינה.
- כאשר הטקסט מציג תופעה מנקודת מבט עובדתית, אנו מחפשים את הסיבות או הגורמים האובייקטיביים המוצגים בטקסט כאחראיים לתופעה. גם כאן, עלינו להבחין בין סיבות הנמצאות על מישור אחד ואשר הובילו לתופעה באופן עצמאי לבין סיבות המובילות זו לזו:
- הכדורגל מגביר את האחוה בין העמים **מהסיבות הבאות**: כמעט כל המדינות משתתפות במשחקי כדורגל, בקבוצות רבות יש שחקנים מלאומים שונים, סביב המגרש ניתן לפרוק מתחים ושנאות מבלי לפגוע פיזית ביריבים.

- הכדורגל הוא משחק פשוט, **לכן** מרבית הגברים התנסו בו בשלב כלשהו בחייהם, **לכן** מרבית הגברים בעולם מתעניינים בו, **לכן** הוא מהווה נושא משותף לשיחה בין גברים מלאומים שונים על פני הגלובוס **ולכן** הוא מגביר את האחוזה בין העמים.
- בכתיבתנו שלנו עלינו להקפיד על הצגה ברורה של כל הנימוקים המגבים את הטענה שלנו, או של כל הגורמים שהובילו (או שנבעו) מן התופעה שאחריה אנו מתחקים.

❖ הדגמה

- דוגמה היא פרט מייצג מתוך כלל כלשהו. הכלל יכול להיות **קטגוריה** (למשל, "אמצעי תקשורת", היא קטגוריה שדוגמות אפשריות לה הן רדיו, טלפון ורשת האינטרנט) או **טענה** לגבי העולם (למשל, "קשה להעפיל אל ראש ההר, אך קשה עוד יותר להישאר עליו" היא טענה שדוגמות אפשריות לה הן הקושי הרב של ספורטאים או בדרנים להעפיל לצמרת והקושי הרב יותר שלהם להישאר שם, הקושי של אנשים רבים לרדת במשקל או להיגמל מעישון והקושי הרב יותר שלהם לשמור על משקלם הנמוך או על הימנעות מעישון לאורך זמן).
- בדרך כלל, כדי לפתח את טענותינו אנו משתדלים לבחור דוגמות אופייניות ומייצגות, דוגמות "טיפוסיות" לקטגוריה, אך לעיתים הדיון מתחדד דווקא באמצעות עיסוק בדוגמות קיצוניות. למשל, מאמרים שונים העוסקים בטיב הייצוג של אירועים היסטוריים בקולנוע מתמקדים בשואה, שהיא אירוע היסטורי קיצוני אשר שינה רבות מהתפיסות שלנו לגבי ההיסטוריה, לגבי משטרים וחברות ולגבי המין האנושי.
- דוגמה היא אחד מאמצעי הפיתוח הזמינים, הנגישים והנפוצים ביותר. היא הופכת רעיון מופשט למשהו קונקרטי ומוחשי שניתן לראות בבירור בעיני רוחנו.
- לעיתים קרובות כאשר אנחנו קוראים טיעונים מופשטים, כדאי לנו לשאול את עצמנו איזו דוגמה יכולה להתאים להם. האפשרות שלנו לתת דוגמה הולמת מעידה שהבנו והפנמנו את הרעיון כהלכה. כך גם בכתיבה – דוגמה הולמת מסייעת לנמען שלנו להבין את כוונתנו.
- עם זאת, לא כדאי להכביר בדוגמות עד כדי כך שהקורא יאבד את הנקודה שאליה הן חותרות, ולא כדאי לפתח אותן במידה כזאת שיש סכנה שהקורא יזכור את הדוגמה בלבד ולא את הכלל שרצינו לבסס באמצעותה.
- כדאי להבחין בין הדגמה לבין פירוט. בפירוט יש שאיפה למצות רשימה כלשהי (למשל, של כל אמצעי התקשורת, או של כל הגורמים לפרוץ המלחמה שבה אנו עוסקים). בהדגמה, לעומת זאת, הרשימה אינה מלאה, ונותן הדוגמות מניח שהקורא או השומע יכול בעצמו להוסיף פריטים לרשימה (למשל, מרק עוף ושפשוף עראק על הגרון הן דוגמות לתרופות סבתא).

❖ הגדרה

- ההגדרה יוצרת שפה משותפת בין כותב/ת העבודה (או המאמר) לקוראים שלה.
- למושגים יש לעיתים קרובות משמעויות שונות, ולא תמיד נהירה לנו הכוונה המדויקת של המושג בהקשר נתון. לכן חשוב מאוד להבין את הכוונה כאשר במאמר שאנחנו קוראים מופיעים מושגים כלשהם (כמו למשל "מדע" או "חינוך"). בה במידה חשוב להבהיר בכתיבתנו שלנו למה אנו מתכוונים כשאנחנו משתמשים במושגים שונים.
- ניתן להגדיר מושגים בדרכים שונות. במדעי הרוח נפוצות מאוד הגדרות על-פי אב-טיפוס או דוגמה מייצגת. אף-על-פי-כן, כדאי להכיר את עקרונות ההגדרה המהותית, המבוססת על הגות של אריסטו. ההסבר שלהלן נכתב על פי ההסבר בספר דרכים בהבעה מאת זינה רגב:
 - על המוגדר להיות זהה להגדרה שלו, כלומר, הם חייבים לחול על אותם פריטים בדיוק. לדוגמה: **כסא הוא רהיט לישיבת אדם יחיד, עשוי על-פי-רוב ארבע רגליים, טבלת-מושב אופקית וגב למשענת** (מילון אבן-שושן). אם אבקש ממישהו להביא לי מהחדר הסמוך "רהיט לישיבת אדם יחיד, עשוי על-פי-רוב 4 רגליים, טבלת-מושב אופקית וגב למשענת" או שאבקש ממנו להביא לי "כסא", צריך להגיע מהחדר הסמוך אותו הדבר (ולא ספה, ספסל או שרפרף). אמנם לעיתים ייתכנו חילוקי דעות. ייתכן שמישהו יקרא לפריט מסוים "כסא" ומישהו אחר יחשוב שזאת "כורסה", אך השאיפה שלנו היא לצמצם את מספר המקרים האלה עד כמה שאפשר.
 - ההגדרה צריכה להיות מורכבת משני חלקים: הראשון הוא ציון הסוג (הכלל, הקטגוריה) שאליו שייך המוגדר, והשני הוא פירוט המאפיינים של אותו מוגדר המייחדים אותו מיתר הפריטים בקטגוריה שאליה הוא משתייך. דוגמה: "כלב הוא בעל חיים" אינה הגדרה שלמה. יש בה הכלל, הסוג שאליו שייך המוגדר, אך חסר בה החלק המייחד: ישנם בעלי חיים רבים שאינם כלבים, והגדרה זו אינה מייחדת את הכלב מהם. הגדרה נכונה תהייה "הכלב הוא חיית-בית מסדרת הטורפים שביונקים. הכלב מצטיין בראיה טובה, בשמיעה ובחוש ריח מפותחים ביותר. הוא החיה המבויתת הקדומה ביותר." (מתוך מילון אבן-שושן).
 - היקף ההגדרה משתנה בהתאם למידת המורכבות של המושג אותו אנו מגדירים, או הסכנה לאי-הבנה לגביו, וכן בהתאם למרכזיותו להבנת הרעיון שאותו אנחנו מפתחים באותו שלב של העבודה. בנוסף לשני חלקי ההגדרה הבסיסיים, היא עשויה לכלול תאור של המוגדר, דוגמות שלו, ציטוטים המתייחסים אליו ועוד.

• כללים מקובלים לכתיבת הגדרה:

- מילים המופיעות במוגדר לא תחזורנה בהגדרה (הן עצמן, מילים מאותו השורש או מילים נרדפות להן), כדי שלא ייווצר מעגל חוזר. דוגמה: המשפטים "טיפש הוא אדם הנוהג בטיפשות" או "טיפש הוא כסיל" אינם הגדרות, שכן הם מנסים להגדיר את הדבר באמצעות אותו הדבר עצמו.
- אין להגדיר מוגדר חיובי באמצעות הגדרה שלילית. דוגמה: המשפט "כלב הוא חיית-בית שאינה חתול" אינו הגדרה. אין אנו יודעים עדיין מהו הכלב עצמו!

• הערות מסייגות לכללים:

- בראש ההגדרה, כאשר אנחנו מבהירים את מהות המוגדר, מוטב להימנע משימוש במילה עצמה, בשורש שלה או במילים נרדפות לה, אך במקרה שאנחנו כותבים הגדרה נרחבת, יהיה זה מלאכותי אם לכל אורך ההגדרה נימנע משימוש במוגדר או בצורות שונות המתייחסות אליו.
- כאשר מדובר במושגים שהשלילה היא מהותם, הגדרתם על דרך השלילה אינה שגויה. למשל "עיוור הוא אדם שאינו רואה" או "רווקה היא אישה שאינה נשואה".
- גם כאשר מדובר בקטגוריות בינאריות, תיתכן הגדרה על דרך השלילה. למשל "טיפש הוא אדם נעדר חכמה", או "יבש הוא מה שאין בו לחות".

❖ **השוואה**

- השוואות יכולות להתבצע למטרות שונות. לעתים קרובות אנו משווים בין פריטים לצורך בחירה ביניהם, אולם ההשוואות שאנו מגיעים אליהן בעבודה האקדמית, מטרתן על-פי רוב לטעון טענה כלשהי לגבי המאפיינים הכלליים של התופעה (למשל, השוואה בין מנהגי ראש השנה של עדות שונות עשויה להצביע על העקרונות המשותפים לחגיגות ראש השנה היהודי), או כדי לסייע לנו בארגון כל המידע (כדי להציג את כל העובדות לגבי יחס ההלכה לגברים לעומת נשים).
- לפעמים ההשוואה מלאה, אך לעיתים קרובות היא נועדה להסיק מסקנות רק לגבי אחד הפריטים המשווים, המואר על ידי ההשוואה עם פריט או פריטים אחרים (למשל, כדי להבין טוב יותר את הגורמים להקמת מדינת ישראל אנחנו יכולים להשוות את הנסיבות שהובילו להקמתה לנסיבות שהובילו להקמתן של הודו ושל קוריאה פחות או יותר באותה תקופה).
- ההשוואה בין פריטים, תופעות או אישים שונים יכולה להופיע בחומר שאתם קוראים, והיא יכולה לסייע לכם לפתח או לבסס טענה משלכם. כאשר אתם עורכים השוואה משלכם, רצוי לאסוף את

כל האינפורמציה הרלוונטית מן המקורות שלכם, ולסדר אותה בטבלה שתקל על זיהוי נקודות הדמיון והשוני, וכן על זיהוי התחומים שבהם יש השקה בין הפריטים המשווים. אחת המשימות הקשות בעריכת השוואה היא ניסוח התבחינים (הקריטריונים), כלומר ההיבטים שמהם אתם בוחנים את הפריטים המשווים. כדי להפיק את המרב מן ההשוואה יש למיין את הקריטריונים ולארגנם באופן הגיוני, על ציר כלשהו, תוך השמטה של חזרות המופיעות במקורות. להלן דוגמה לטבלת השוואה חלקית על סמך מאמרו של יורם גבאי "שנות ה-50 מול שנות ה-90":

תבחינים ראשיים	תבחינים משניים	קליטת עלייה בשנות ה-50	קליטת עלייה בשנות ה-90
מאפייני העולים	היקף העלייה	עולה לכל ותיק	גידול של 10% באוכלוסייה
	ארצות המוצא	ארצות המזרח	ברה"מ שהפכה לחבר המדינות
	השכלתם ומקצועם	סוחרים, צורפים, מורים ופקידים	
מאפייני המדינה הקולטת	יעדיה	רבים: חיזוק המדינה, יישוב הנגב, פיתוח חקלאי, הטמעת העולים בקרב הותיקים	מעטים: קליטת מהירה ויעילה של העולים
	דרכי הפעולה שלה	התערבות רחבה, נקיטת אמצעים להשאת העולים בארץ, כפייה של התיישבות על פי יעדי הפיזור הגיאוגרפי ושל עיסוק בחקלאות; אחריות המדינה לדיור ולתעסוקה.	התערבות מצומצמת; מתן חופש לעולים להתיישב בכל מקום; השתלבות שלהם בענפי המשק לפי הביקוש; הענקת סל של עיסוק בחקלאות; אחריות המדינה לדיור ולתעסוקה.

- זכרו שכל מחקר, וגם השוואה, הוא בדרך כלל יותר מעניין אם הוא מוביל למסקנות כלשהן.
- כאשר אתם קוראים טקסט שמופיעה בו השוואה, שימו לב לצד אותו היא באה להדגיש: דמיון בין שתי תופעות (מרד בר-כוכבא לעומת מרד החשמונאים), הבדלים בין שתי קבוצות (הקהילה היהודית בצרפת לעומת הקהילה היהודית בבריטניה), או דמיון ושוני כאחד מתוך ניסיון לערוך השוואה מלאה ולהקיף את כל ההיבטים.

❖ עוד על אמצעים רטוריים לפיתוח רעיון

- האמצעים שנסקרו הם אלה שיש לחשוף את עקרונותיהם ולהציג כללים לשימוש בהם. אמצעים רטוריים הדורשים פחות ניתוח הם **הפירוט וההרחבה** של הטענה, וכן **ההסבר והתיאור** של תופעה מסוימת, שאותם אנחנו מבצעים באופן אינטואיטיבי.
 - ההיכרות עם האמצעים לפיתוח רעיון חשובה כדי לחדד את תשומת הלב שלנו למה שאנחנו מבצעים בשעת קריאה ובשעת כתיבה.
 - עם זאת, עלינו לזכור שמדובר **באמצעים** ולא במטרה.
 - **בקריאה**, המטרה היא הבנת הרעיון של הטקסט שלפנינו, ומודעות לאמצעים המשמשים לקידומו לשם ניתוחם, הצגתם או ויכוח איתם במקרה הצורך.
 - **בכתיבה**, המטרה היא פיתוח של רעיון בצורה שתהיה עשירה, ברורה ומשכנעת לנמענים הקוראים אותנו. לשם כך אל לנו לאפשר לאמצעים הרטוריים להשתלט על הכתיבה, ועלינו להשתדל להימנע מביצוע מכוון של להטוטים ומניפולציות על הקורא.
- (הדף נכתב על-ידי עדית שקד על סמך חומרים שהצטברו בידי צוות הכתיבה האקדמית של המכינה האוניברסיטאית)